

ליאור להב

בדין עובר לעשייתו בברכת הלולב ונטילתו

שונה מצוות לולב ממצוות רבות אחרות, שאינה "מצוה נמשכת" כתפילין, ציצית וכד', אלא מסתיימת רגע אחד לאחר הגבהת ד' המינים. בציצית ותפילין לדוגמא, כל רגע ורגע שהם עלינו, אנו מקיימים מצוה. לכן, אפשר לברך על טלית ותפילין כמה פעמים ביום, ולכן, גם מי ששכח או לא היה יכול לברך בתחילת הנחת התפילין או העטוף בטלית - יכול לעשות זאת אחר כך, אולם במצות ד' המינים אין הדין כן.

איתא בפ"ג דסוכה (מא): "ר' יוסי אומר: יו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת, ושכח והוציא את הלולב לרה"ר - פטור, מפני שהוציא ברשות" ואמרינן עלה בגמ' שם: "אמר אביי: לא שנו אלא שלא יצא בו, אבל יצא בו - חייב. (רש"י - לא שנו דפטור אלא שלא יצא ידי חובת נטילה קודם שהוציאו, דהשתא טרוד במצוה, וטועה בדבר מצוה הוא. אבל יצא בו קודם שהוציאו, תו לא טועה בדבר מצוה הוא, ולא טרוד מהשתא במצוה לעשותה) ומקשה שם הגמ': "הא מדאגבהיה נפק ביה!" (מדאגבהיה יצא ידי חובת לקיחה, וא"כ תמיד צריך להיות חייב!).

אמר אביי: כשהפכו (כלומר הפך את ארבעת המינים, וקי"ל דאין יוצאין בהן אלא דרך גדילתם).

רבא אמר: אפי' תימא כשלא הפכו, והכא במאי עסקינן כגון, שהוציאו בכלי". ומסקנת הגמרא שם, שבכלי דרך כבוד נחשב ללקיחה (כגון שכורך ידיו בסודר) וכלי דרך בזיון אינו נחשב ללקיחה (כגון קערה) ונראה שעל פי זה יש נוהגים היום להפוך את האתרוג קודם הברכה כדי שלא יצאו ידי חובה עד לאחר הברכה, ומיד לאחר הברכה הופכים בחזרה את האתרוג, שיהא בדרך גדילתו ואז יוצאים. אלא שלפי זה צריך להקפיד אף בדרך לבית הכנסת להפוך את האתרוג או לקחתו בכלי או קופסא, דאל"כ מה הועילו חכמים בתקנתם שהרי גם אם הופך אחר כך לאו כלום הוא שהרי כבר יצא י"ח בדרך לבית הכנסת. וכן משמע מתוס' שם בגמ' (מד'. ד"ה אמר אביי כשהפכו) שכתבו: "מדאצטריך לשנויי הכי, משמע דסבירא ליה דמצוות אינן צריכות כוונה, דהא קאי אמוציא לרה"ר, והתם אין שייך מתכוון כל כמה דלא ברך". התוס' הולך לשיטתו שמצוות אין צריכות כוונה וכך כתב הר"ן.

לעומת זאת, שיטת בה"ג והרא"ש בפ"ב דראש השנה, וכן מוכח מהרמב"ם בכמה מקומות, שמצוות צריכות כוונה, ואף בנדון דידן כתב (הלכות שגגות פ"ב ה"י) "המוציא את הלולב ביו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת כדי לצאת בו, והעבירו ד' אמות בשוגג ברה"ר - פטור שהרי ברשות הוציא" ולא ירד לחלק את חילוקי הגמ' - כשהפכו או כשהוציאו בכלי מפני שלדעתו א"צ כלל להוציא באופן זה שכל שלא כוון לצאת - לא יצא. (מלבד באכל מצה בלא כוונה

שפסק שיצא מהטעם שכתב הר"ן בפ"ג דראש השנה משום שנהנה, יעו"ש). אלא, שעדיין צריך באור בדעתו, שבפרושו למשנה כתב וז"ל: "פטור - בתנאי שהוציאו הפוך או שהוציאו בכלי שלא יצא י"ח אבל אם לקחו בידו והוציאו שוגג חייב חטאת לפי שהכלל הוא מדאגבהיה נפק ביה וכיוון שיצא י"ח אין אומרים הוציאו ברשות", עכ"ל וצ"ע [ועיין ברטנורא בפיהמ"ש].

עם כל זה, גם הראשונים שפסקו להלכה שמצוות צריכות כוונה באופן ברור וודאי חשו לדין זה של ספק ברכות לגבי ברכת הלולב והצריכו שיעשה אדם מעשה חיובי שיגרום לו לא לצאת י"ח עד לאחר הברכה.

כתב הרא"ש (סוכה שם פסקא ל"ג): "וצריך לדקדק מתי יברך אדם על הלולב, שאם יברך אחר שנטלו בידו הא אמרינן הכא מדאגבהיה נפק ביה, ובעינן שיהא מברך על כל המצוות עובר לעשייתן, והיה נראה שיברך עליו קודם שיטלנו בידו, אבל לא מסתבר, דהיאך יברך עליו בעוד שהוא מונח בכלי הא אמרינן בפרק הקומץ רבה (לה:): תפילין אימתי מברך עליהן משעת הנחה עד שעת קשירה דכל זמן דאין המצוה מזומנת בידו לעשות, לא מסתבר שיברך! וטוב שיברך משיתחיל ליטול הלולב קודם שיטול האתרוג דהיינו עובר לעשייתן - שמעכבים זא"ז. אי נמי, יהפוך אחד מהן עד שיברך כדאמרינן הכא שאינו יוצא אלא, כדרך גדילתן. אי נמי, יכון שלא לצאת עד לאחר הברכה, ואע"ג דאמרינן בר"ה (כח:): דמצוות א"צ כוונה הני מילי בסתם, אבל במכוין שלא לצאת לא נפיק בעל כורחיה".

אלא שהדרך הזו השלישית שכתב הרא"ש היא חידוש, והרא"ש עצמו שם לב לכך שהרי בניגוד לשתי הדרכים האחרות המתבקשות מכפל לשון הגמ', אם גם הדרך הזו השלישית אפשרית ומקובלת, מדוע הגמ' עצמה לא כתבה זאת בתור אפשרות? על כך הוא משיב: "והא דלא משני הכא הכי (את זו הדרך השלישית), משום דמירי באדם שאינו בקי בדיני כוונת מצוה, דמסתמא מה ששכח והוציא לרה"ר משום שהיה טרוד לילך אצל בקי ללמוד. אבל הוא ידע (כלומר, זה כן ידע) שאין יוצאין בהם אלא כדרך גדילתן". והנה עד כאן הדברים ברורים ומובנים, ועולה א"כ מדברי הרא"ש שיש שלש אפשרויות ושלושתן שונות להלכה כיצד לברך על הלולב ויהא עובר לעשייתו:

א. שיטול את האגודה בידו ואת האתרוג יניח, ואז יברך ויטול את האתרוג וזה לא נקרא קודם דקודם.

ב. יהפוך אחד מהם.

ג. יכון במפורש שלא לצאת.

אלא, שבהמשך דבריו מחדש הרא"ש חידוש גדול שמשנה לחלוטין את גדר "העובר לעשייתו" כאן וז"ל: "אי נמי, משום דלא נגמר מצות לולב עד לאחר הנענוע, ומהאי טעמא מברכין על נטילת ידיים לאחר הנטילה משום דלא נגמרה מצות הנטילה עד לאחר הניגוב וכך מוכח בפ"ק דפסחים (ו:): וכן מפרקנו (דף מא:): מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא מביתו ולולבו בידו, נכנס לבית הכנסת ולולבו בידו, קורא קריאת שמע ומתפלל ולולבו בידו. אף על פי שכל אלו הדברים אינן מעכבין מ"מ הואיל ויש בהן מצוה מן המובחר, חשיב עובר

לעשייתן, וכי הוי גוונא אמרינן בירושלמי דברכות פרק הרואה, העושה ציצית לעצמו אומר: אקב"ו לעשות ציצית, נתעטף בו אומר: אקב"ו להתעטף בציצית. אלמא אע"פ שכבר מתעטף מברך. ולא ראייה היא כוליה האי דהתם המצווה נמשכת כל זמן שהוא מעוטף, אבל לולב כבר יצא משעת נטילה, עכ"ל. ונראה שגם ראייתו ממנהגן של אנשי ירושלים צריכה ביאור, שהרי היא גופא, לא היה זה אלא מנהגן של אנשי ירושלים בלבד (ולכן הוזכר לשבח) שמתוך חיבתן למצווה היו הולכים ומתפללים עם הלולב, אבל כיצד ראייה מכאן שזה חלק מן המצווה? אלא שהראיה מפסחים אכן חזקה היא וכדלהלן.

הר"ן שם (ד"ה מדפרכינן כ: מדפי הרי"ף) בהתייחסו לשאלת עיתוי הברכה כותב: "ואחרים אומרים שנטלו שלא כדרך גדילתו עד שעת הברכה וכדאמר בשהפכו. כלומר מלמעלה למטה, לפי שכל המצוות כולן אין יוצאין בהן אלא כדרך גדילתם. וזה אינו מחזור, דבפרק קמא דפסחים (ז:) מוכח שברכת הלולב לבתר דאגבהיה ונפק ביה הוא וכו'", והיינו מדאיתא שם בגמ': "נטלו (את הלולב) לצאת בו אומר: אקב"ו על נטילת לולב" והקשו מכאן למאן דאמר שיש לברך "לבער חמץ" ולא "על ביעור חמץ" שהרי עובר לעשייתן שייך דווקא להבא, על דבר שיעשה ולא על דבר שכבר נעשה. ומתרצת הגמרא: "שאני התם דבעידנא דאגבהיה נפק ביה!" (רש"י - ומברך על שעבר). ומקשים: אי הכי "לצאת בו"? - "יצא בו" מבעי ליה! - אה"נ, ומשום דקא בעי למתני סיפא "לישב בסוכה" תני נמי רישא "לצאת בו". והקשו שם התוס' על אתר (דה' בעידנא) "וא"ת כיון דנפק היאך יברך והוא צריך לברך עובר לעשייתו? ואומר ר"י דאע"ג דנפק, אכתי עוסק במצווה הוא שצריך לנענע בשעת קריאת הלל, עכ"ל. ואכן, זו גם מסקנת הר"ן אצלינו: "והיינו טעמא שא"א לברך עליו בעת שהוא בכלי, ואף להופכו לא הצריכוהו, ונמצא שא"א לברך עליו אלא בתר דאגבהיה ונפק ביה (ואזיל לשיטתיה שמצוות א"צ כוונה, וכדלעיל). ומסביר הר"ן מדוע יכול לברך אם נגמרה המצווה: "ולא תקשי לך שכל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן דהכא נמי, דאע"ג דמדאגבהיה נפך ביה, אפילו הכי עדיין יש כאן שיירי מצווה שצריך לנענעו, ושפיר מקרי עובר לעשייתן, שלא בא למעט אלא שאין גומרין את המצווה כולה קודם שיברך עליה".

אלא, שעם כל זה הפוסקים חשו לפשט לשון הגמ' שמשמע מינה שמצוות אין צריכות כוונה, צריך לעשות מעשה בפועל כדי שלא תחול המצווה עד לאחר הברכה, ועוד שמצווה זו אינה מצווה וכפשט הלשון "מדאגבהיה נפק ביה" וכדברי הרא"ש בראשית דבריו. מוסכם א"כ שלהלכה צריך לעשות מעשה בפועל כדי שלא תחול המצווה, אולם מהו המעשה הנבחר ביותר - בכך חלוקות הדיעות.

כתב הרמב"ם (הל' לולב פז' הו'): "וכשהוא נוטלם לצאת בהם מברך תחילה על נטילת לולב הואיל וכולן סמוכין לו ואח"כ נוטל האגודה הזאת בימינו ואתרוג בשמאלו..." ונראה בעליל מדבריו שאינו חושש כרא"ש לקודם דקודם (שמחמת כך הצריך הראש שהאגודה תהיה בידינו בשעת הברכה ולאחריה יקח את האתרוג) אלא כיון שהם סמוכין לפניו, והאתרוג הוצא כבר מנרתיקו - מברך

ונוטלן מיד ושפיר קרינן ביה עובר לעשייתן.

והנה כתב הרמב"ם רק דרך אחת ויחידה לברך על הלולב קודם הנטילה, וביאר הב"ח בדעתו (תרנ"א ד"ה וכשיטול) מדוע לא כתב שאפשר לכוון במפורש שלא לצאת: "דסבירא ליה להרב, דלאו מלתא היא, דכיוון דמצוות אי"צ כוונה (למי שסובר כן) אפ"י שצווח שאינו רוצה לצאת ידי מצוה - יצא, כדעת הרשב"א והרא"ה שהביא הב"י לעיל סוף סי' תקפ"ט, ולברך מקמי נענוע (כסברת הרא"ש בסוף דבריו, הר"ן והר"ע) נמי כיוון דאין נענוע מעכב, אינו שייך כלל לעיקר מצוות נטילה, שכבר יצא ידי חובתו בנטילה בלי נענוע כל עיקר, ולפיכך סבירא ליה להרמב"ם דאין שום דרך לברך עליהן עובר לעשייתן אלא א"כ שיברך קודם שיטלנו בידו.

אולם הטור (שם) כתב ששלושת הדרכים שהובאו לעיל אפשריות וז"ל: "וכשיטול הלולב בידו קודם שיטול האתרוג יברך על נטילת לולב כדי שיברך קודם לעשייתו שאילו יטול ארבעתן קודם שיברך, נמצא שכבר יצא קודם לעשייתו שכיוון שהגביה יצא, או יהפוך הלולב או האתרוג עד שיברך, ונמצא שלא יצא כיוון שלא נטלו דרך גדילתו, אי נמי יכוון שלא לצאת עד שיברך".

וכתב מרן השו"ע (תרנ"א ס"ע ה'): "יברך על נטילת לולב ושהחיינו קודם שיטול האתרוג כדי שיברך עובר לעשייתו, או יהפוך האתרוג עד שיברך". עכ"ל, ולא הביא את האפשרות השלישית שבטור, ונראה שחושש לדעת הרשב"א והרא"ה כדלעיל. (אח"כ ראיתי שכן כתב במחצית השקל, יעו"ש). והט"ז (שם סק' ה') כתב בטעם הדבר: "והא דלא זכר בשו"ע רק שני דרכים ולא זכר הדרך השלישית, דהיינו שיכוון שלא לצאת, נראה דלאו שפיר היא הדרך השלישית כמו שני הדרכים הראשונים, דבדרך השלישית אין כאן שום ענין להזכירו שיכוון בליבו כן, ודילמא לאו אדעתיה לכוון כן, מה שאין כן שני הדרכים הראשונים יש בו הרגשה להזכירו דלא יצא עדיין, כיון שאתה מצריכו להפוך או ליטול דוקא קודם נטילת האתרוג, ודבר שיש בו שינוי מעשה אין אדם שוכחו. כנלע"ד", ויש עוד שכתבו בטעם הדבר (שו"ת דברי מרדכי סי' נ"ז) שבדרך זו אינו יוצא ידי המצוה כלל גם בשעה שמכוון לצאת בו לאחר הברכה לפי שצריך לעשות "מעשה לקיחה" דוקא, וכמו האוחז את הלולב מלפני עלות השחר שלא יצא, מפני שלא עשה מעשה לקיחה בזמן החיוב, א"כ הוא הדין כאן - בעת הלקיחה הרי נתכוון שלא לצאת בו, ובשעה שנתכוון לצאת בו אינו עושה מעשה לקיחה.

והנה בבאר הגולה שם בשו"ע ציין מקור הדין (שיברך קודם שנוטל את האתרוג) - טור בשם הרמב"ם, ודבריו צריכים ביאור מפני שאין זה טור בשם הרמב"ם כלל שהרי הרמב"ם כתב במפורש שהברכה קודמת לנטילת כל ארבעת המינים ולא מצאנו לו חבר, וחולקים עליו הרא"ש והר"ן והרשב"ם (והובא בהגמ"י שם על הרמ"י) ותוס'. ואף הטור הביא קודם את דעתו שלו שיברך אחר שיטול האגודה קודם שיטול האתרוג ובהביאו דעת הרמב"ם כתב במפורש "ולא נראה לר"י". ולשון זו של השו"ע: "יברך קודם שיטול האתרוג כדי שיברך עובר לעשייתו" מתאימה לחלוטין לאפשרות הראשונה דביברי הטור וכשיטת הרא"ש

והר"ן ולא כרמב"ם וכאמור, וצ"ע.

אלא, שגם על השיטה השניה שהובאה בשו"ע וחלק מהראשונים, והיא להפוך את האתרוג - קמו עוררין. כתב הכלבו בהלכות לולב וז"ל: "ואין לומר שיטלנו הפוך מלמעלה למטה בשביל חששא זו ויברך קודם שיחזיקנו כהלכתו - שאין זהו נוי למצוה אלא זלוול..." יש שכתב שע"י ההיפוך עלולים לעשות נקבים באתרוג (חיי אדם קמ"ח סעי' י') מלבד זה יש מהמון עם הטועים בזה מבלי לדעת כיצד להפוך, מה נקרא דרך גדילתו פטמתו למעלה או למטה, ומתוך כך באים לכלל טעות שבשעת הברכה אוחו האתרוג בפטמתו למעלה ובשעת הנטילה והנענועים הופכו בפטמתו למטה (עץ השדה תרנ"א סקכו') יש הטועים כי ביום הראשון יש לקיים המצוה בפטמתו למעלה ואילו בשאר ימי החג בפטמתו למטה, וטעותם נגרם להם ממנהג קצת אנשים שבשעת ברכת שהחיינו ביום הראשון מעמידים את האתרוג לכדרך גדילתו, לכן חושבים הם כי מנהג זה תלוי בברכת שהחיינו שאינה בשאר ימי החג (חיים וברכה סי' מ"ב) ויש הטועים לצאת לכתחילה באתרוג מהופך (לוח א"י לגרי"מ טיקוצינסקי) ומסיים שם: לפיכך נכון להורות להם שלא יהפכו כלל אלא יטלו האתרוג בפטמתו למעלה אחר הברכה (הובא בארבעת המינים השלם עמ' תכ"ב, יעו"ש).

ובספר ילקו"י (עמ' קסב) כתב וז"ל: "גם יש עוד להעיר על מנהג שהופכין האתרוג דהא אכתי לא נפקי מספק ברכות, שהרי כתב בשו"ת בנין שלמה (סי' מח') לדייק מדברי רש"י דבאתרוג לא בעינן כלל דרך גדילתו, דהא בסוכה (מ"ב) גבי הא דאמר אב"י בשהפכו, פירוש דהיינו כשהגביה הלולב הפך העלין למטה והאגד למעלה... ושם (מה:): פירש, כל המצוות אין אדם יוצא י"ח אלא דרך גדילתו, כגון קרשי המשכן ועמודיו, ולולב והדס וערבה, ע"כ. והשמייט אתרוג, אלמא דסבירא ליה דאתרוג שפיר דמי אם הפכו. ובטעם הדבר י"ל משום דכשתלוי באילן ראשו למטה ועוקצו למעלה, הלכך גם כשהופכו הוי דרך גדילתו. אלא שאין כן דעת הרמב"ם ושאר פוסקים, ותימא מן האחרונים שלא העירו מדברי רש"י הנ"ל, עכת"ד. גם בשו"ת מהרש"ם (ס"ס א') העיר כן בשם האדר"ת... ובאמת שאין הדבר ברור כל כך בדברי רש"י בזה, כי מצאתי ברש"י עצמו בספר האורה (ס"י צ"ז שאם אינו מברך בעת נטילתו בביתו משגרו לביהכנ"ס ביד בנו או שלוחו ואם אין לו שליח להוליך את הלולב אלא הוא בעצמו, יהפוך את הלולב מימין לשמאל וגם את האתרוג מלמעלה למטה שלא כדרך גדילתו עד שעת נטילתו ואז יחליפנו לולב לימין ואתרוג לשמאל, ע"כ. ואולי יש לומר דבאמת רש"י ספוקי מספקא ליה בזה, וגם הדרך השנית אם מחליף מימין לשמאל הוא מחלוקת בפוסקים אם יצא, וא"כ יש לעשות את שני הדברים שיהיה ספק ספיקא להחמיר דלא יצא: שמא אם החליפם לא יצא ואת"ל דיצא אולי כשהופך האתרוג ג"כ לא יצא. אך למה לא יהפוך הלולב? וצ"ע. ואולי ל"ד אלא או או קאמר ולפי זה עכ"פ אין הדבר ברור בדברי רש"י.

ועל כולנה כתב הגר"א בביאורו לשו"ע (תרנ"א סק' ה') "וגם ההיפוך אינו מועיל כיוון שמברך על הלולב והן (שאר המינים) מצויות לפניו אין מעכבין זא"ז. ומסיק שהדרך היותר מובחרת שיכוון במפורש שלא לצאת בו. (וכבר

- כתבנו שיש מהראשונים שחולקים על כך, וכדלעיל).
- לסיכום - מצינו א"כ ד' שיטות באופן הברכה:
- א. שיברך לפני שיטול כולן (רמב"ם) - ויש מפקפקין על שיטה זו דהוי קודם דקודם*.
- ב. שיהפוך האתרוג קודם הברכה (טור ועוד פוסקים) ואף בזה יש מפקפקין.
- ג. יכוין שלא לצאת עד לאחר הברכה (גר"א ועוד) - אף שיטה זו אינה מוסכמת להלכה.
- ד. שיטול האגודה בידו אחת (ימין) ויברך ואח"כ יטול האתרוג. והיא לשון מרן השו"ע בדעה קמייתא, ולא מצאנו עוררין על שיטה זו, וכן נוהגים בני תימן ובני ספרד בכל מקום ששמענו שמעם.

• לכאורה יש מקום להציע שיחזיק הלולב והאתרוג בעודם על השולחן שלפניו ויברך כך, ואח"כ יטלם מיד, ובזה לא הוי קודם דקודם, דאינו מחוסר אלא נטילה ונראה דכך עדיף לעשות, ויוצא בזה מידי כל חשש, ואולי אף עדיף משיטת השו"ע שיברך ואח"כ יטול האתרוג דכיון דהאתרוג מעכב מדוע לא הוי ג"כ קודם דקודם? (ואולי משום שכבר החל בנטילת הלולב ל"א דהוי קודם דקודם משום האתרוג) ועכ"פ לכאורה גם בשיטה זו אין שום חשש. וצ"ע מדוע לא הביאו לזה בפוסקים.

הערת העורך